

LÄNSSTYRELSEN

Stockholms län

Planeringsavdelningen
Enheten för kulturminnesvård
Handläggare
1:e antikvarie
Gösta Magnusson
785 42 50

BESLUT

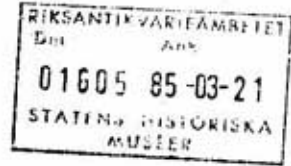
1985-03-15

Ert datum

Bezeichnung

11.392-98-84

Ert beteckning

Byggnadsminnesförklaring av Furusunds kvarn på fastigheten Furusund 2:222, Blidö socken, Norrtälje kommun

Genom ansökan i december 1970 av ordföranden i Roslags konstnärsgille, Esse Jonsson, har fråga väckts om byggnadsminnesförklaring av Furusunds kvarn. Ärendet överfördes 1976 från riksantikvarieämbetet till länsstyrelsen för handläggning. Stiftelsen Roslagsmuseét blev lagfaren ägare till kvarnen och tillträdde fastigheten 1977.

Länsstyrelsen anser att kvarnen har så stort kulturhistoriskt värde att den bör byggnadsminnesförklaras. Samråd har ägt rum med riksantikvarieämbetet.

Stiftelsen Roslagsmuseét har den 17 december 1984 godkänt länsstyrelsens förslag till skyddsföreskrifter. Byggnadsnämnden har den 7 februari 1985 tillstyrkt byggnadsminnesförklaring.

Furusunds kvarn anses uppförd 1722. Uppgiften har dock inte kunnat verifieras. Den är en s k stolpkvarn med hela kvarnhuset vridbart. Denna typ är äldre än den s k holländska kvarnen, som endast har överdelen vridbar. Furusunds kvarn har genomgått skiftande öden och restaurerades på ett pietetsfullt sätt 1960. Den är nu komplett med vingar och maskineri och är ett bra exempel på denna kvarntyp, varav endast ett fåtal finns bevarade i skärgården. Historik om kvarnen bifogas. Bilaga 1

Då Furusunds kvarn bevarar minnet av gången tids byggnadskick och med hänsyn härtill är att anse som synnerligen märklig förklarar länsstyrelsen med stöd av 1 § lagen den 9 december 1960 denna byggnad för byggnadsminne.

Utan avgift

I samband härmed meddelar länsstyrelsen enligt 2 § samma lag följande skyddsföreskrifter.

Läs Sth H 20 s 1979-03 25 000 80 of arkiv

1. Kvarnen får inte rivas, flyttas eller till sitt yttre byggas om eller på annat sätt förändras.
2. I kvarnens inre får inte göras ingrepp i eller förändring av stomme, maskineri och annan fast inredning.
3. Kvarnen skall underhållas så att den inte förfaller. Vård- och underhållsarbeten skall utföras på ett sådant sätt att det kulturhistoriska värdet inte minskar.
4. Fastigheten Furusund 1:222 får inte ytterligare bebyggas. Den skall hållas i sådant skick, att kvarnens utseende och karaktär inte förvanskas.

Länsstyrelsen lämnar råd och anvisningar i fråga om underhållet av byggnaden och vården av det kringliggande området.

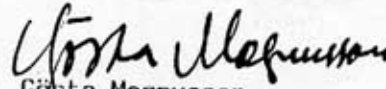
Om ändring av byggnadsminnet i strid mot meddelade skyddsföreskrifter anses nödvändig för att byggnaden skall vara till nytta eller om sådan ändring eljest kan anses påkallas av särskilda skäl, får länsstyrelsen enligt 3 § lagen om byggnadsminnen meddela tillstånd härtill.

Enligt 14 § tredje stycket samma lag gäller detta beslut omedelbart även om det överklagas.

Besvär till kammarrätten enligt bilaga (formulär A).

I den slutliga handläggningen av detta ärende har deltagit byråchef Mats Larsson, beslutande, länsantikvarie Bengt O H Johansson, länsassessor Karl Henrik Ziefvert samt 1:e antikvarie Gösta Magnusson, föredragande.

Mats Larsson

Gösta Magnusson

Kopia till:
akten
enheten för kulturminnesvård
byggnadsminnesregistret, med lagakraftsbevis
riksantikvarieämbetet och statens historiska museér
riksantikvarieämbetet och statens historiska museér, med lagakraftsbevis
fastighetsregistermyndigheten med lagakraftsbevis
byggnadsnämnden i Norrtälje kommun
Stockholms stadsmuseum, läns museibyran
planeringskansliet, Karl Henrik Ziefvert

RIKSANTIKVARIÉÄMBETET
DOKUMENTATIONSBYRÅN
Sektionen för byggnadsinventering*Kulturmärke på Furusund*

Än en gång står vingkorset på Furusundskvarnen som ett tecken över ö-profilen. Stubbe-
möllan på berget vid Ålandsviken har idag samma gestalt, som då den restes år 1722. En
fullständig och metodisk restaurering har lyft kvarnen ut lång tids förfall. Restaureringen
har Åstadkommitté helt och hållet genom privat initiativ och ekonomisk insats. Affärsman
Bruno Westerholm från Stockholm lät göra arbetet på noggrann dokumentarisk grundval.
Genom dr Ester Grönblad, som ägnat sig åt Furusundsforskning, blev han delaktig av bild-
material och ett försäkringspapper från 1802, som innehöll exakta mått och en beskrivning
av maskineriet. I februari 1960 var arbetet färdigt och någon månad senare överlämnade
Bruno Westerholm kvarnen till Roslagens Konstnärsgille för vård och förvaltning. Då hade
Furusunds ägare, konsul Gustaf Ahlgård, ansett sig till donationen med ett gåvobrev på
kvarnatomten.

Det är en egenartad tradition, som omgett kvarnen under dess tillvaro. Den gamla
bondeön Halsö förvandlades till Furusund, en märkesplats i skärgården, och öns skiftande
historia sammanfaller helt med kvarnens tid. Ett samhälle växte upp. Det byggdes på ön
— sädesmagasin, gästgiveri, kronobränneri — och kvarnen malde för bröd och brännvin.
Befolkningen ökade och Furusund blev en storort med mångsidig funktion. 1800-talet kom
med stigande arbetsliv. Tullverket reste en magnifik träbyggnad på ön år 1812. Furusund
blev en nyckelplats för sjöfarten med lossstation och karantänstområde. På berget sydväst
om kvarnen stod två höga stolpar med spegelskärmar, som befordrade signaler på den optiska
telegraflinjen Stockholm—Grisslehamn. (Ett kort budskap kunde gå mellan ändstationerna
på tjugo minuter.) — I 1800-talets mitt svängde kvarnen sina vingor över ett blomstrande
samhälle — en tapetfabrik och en repslagarbana hade knyttit an till öns näringar. »Kast' bort
svartbrödet» — ropade sjöfarare från fattiga Finland, då kvarvingarnas tecken syntes över
stäven. De hade kommit till Sverige, landet som flöt av mjölk och honung.

Hjulångaren Najaden började föra ut sommargäster till Furusund och ett nytt skede i
ötraditionen tog sin början. Christian Hammer, den kände finansmannen, upptäckte plat-
sens möjligheter — han köpte ön och skapade badorten Furusund — en drömstad i Jugend-
stil. Under den Hammerska tiden, som har kallats Furusunds glanstid, fick kvarnen förfalla.
Den tjänade inte längre som kvarn — Hammer byggde ett anskrämligt skjul kring kvarn-
foten där han förvarade teaterekvisita och allehanda ting. — Långsamt bleknade den Hammerska
glansen, men kvarnen tycktes hastigt komma till sin tids ända. Väder, vind och vandalis-
m förvandlade den till ett ruckel, som gav en sorglig bild ovan den vackra Ålandsviken. Furu-
sundskvarnen stod dock upprätt genom åren fram till 1959, då Bruno Westerholm ingrep
och räddade detta kulturmärke åt eftervärlden.

Sten Rinaldo

Kvarnrustningen

Hösten 1937 hade det brunnit i kvarnen. Dörrar och väggar var sönderslagna. Hyllorna där de frenologiska bysterna stått var borta. Den ena av de bägge tjocka vita räfflade pelarna från Gustav III:s opera fanns ännu kvar, men den var alldeles murken inuti. En bleknad kulliss med en otydlig vapensköld och en snidad bänkkarm med ett trasigt tyg utgjorde de sista souvenirerna från Hammerska Ladan i Stockholm.

Kvarnens förfall hade pågått länge, och i början av 1930-talet hade antikvarien Gustaf Hallström och jag försökt få kvarnen bevarad som kulturminnesmärke. Riksantikvarien Martin Olsson var intresserad, men Riksantikvarieämbetet kunde inte ta hand om kvarnen för tomten var ofri. Konsul Algård ville donera kvarnen till mig personligen. Men eftersom tomten var ofri kunde inte heller jag åta mig att rusta upp kvarnen och se till att den blev bevarad för framtiden.

Vintern 1933 föll Kvarnens gnisslande gamla flöjel ner. Den hade formen av ett drakhuvud med en lång, smal tunga. Små stjärnor var utstansade mellan initialer och årtal, och mellan siffror och bokstäver fanns det små hål efter kulor "både med och utan mantel". — Årtalet var 1722, och initialerna var G O S.

Sommaren 1939 kom kvarnens bevarande åter på tal, men denna gången från Svartnö. Direktör Bruno Westerholm, som har en sommarvilla vid Svartnöundet, hade vid ett kafferep hos en svartnöbonde framkastat tanken på att

furusundskvarnen skulle rustas upp. Han hade läst en artikel i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning där museiintendenten Ernst Manker skildrade hur två konstnärer genom lotterier samlat ihop 20 000 kronor och räddat två gamla kvarnar på Tjörn. Nu snurrade deras vingar åter. Westerholm ansåg att furusundskvarnen borde få vingar igen, och det tyckte också svartnöborna.

Westerholm var finländare. Han hade tidigare ofta seglat förbi Furusund och tyckte det var tråkigt om den karaktäristiska kvarnsilhuetten skulle försvinna, den var ett pittoreskt sjömärke.

Direktör Westerholm hade en seg finländsk energi. Han skrev till Roslagens fornminnesförening och föreslog en räddningsaktion. Men han blev inte uppmuntrad. Föreningen hade tidigare haft ett liknande räddningsprojekt. Då gällde det Riddersviks gamla kvarn på andra sidan Furusundsfjärden. Men den kvarnen skulle ha kostat 1 000 kronor i inköp, och sen skulle den flyttats till föreningens museitomt i Norrtälje. Det blev alldeles för dyrt, så projektet måste förkastas. Och nu hade den kvarnen förfallit.

K.S.S.S.s jurist kontaktades. Westerholm lovade stå för rustningen, och konsul Algård förklarade sig villig att donera kvarnen med tomt ifall Roslagens Konstnärsgille lovade att emotta donationen och stå för vården för framtiden. Kvarnen låg nämligen på ett parkområde som inte fick avstyckas såvida inte kvarnen var skriven på någon institution eller idéell förening.

Roslagens Konstnärsgille var en tämligen nystartad förening av konstnärer och författare inom Roslagen med säte i Norrtälje. Våren 1960 for 15 man från Gillet på konstnären Sten Rinaldos initiativ till Furusund och inspekterade Westerholms nyrustade kvarn. Man beslöt att emotta donationen, och Algård och Westerholm invaldes i föreningen som vårdare av kvarnen, och jag som historiker.

I augusti 1960 inbjöd konsul Algård till avstyckningsmöte. Kvarnrotten togs till ordentligt, 1 300 kvm, ty dubbarna som fasthöll vingarna måste ha plats, likaså stängen med vilken kvarnen kunde vridas. Kvarnen hade vridits ett kvarts varv för att silhuetten med vingarna skulle ta sig bättre ut från farleden.

Rustningen hade skett efter en akvarell utförd 1889, året innan Hammer uppförde sin kringbyggnad vid kvarnen. Akvarellen hade målats av bankkamrer John Wierth, som var gift med Strindbergs systerdotter Anna Lisa v. Philp.

En akvarell av Wierth från 1896 visar hur kvarnen tog sig ut efter tillbyggnaden, den liknade en kvarn med underliggande mjölnarstuga. En av vingarna hade tagits bort, och de andra fixerats — men den gången så att kvarnsilhuetten tog sig bäst ut från Furusunds centrum.

För att kvarnrustningen skulle bli så historiskt riktig som möjligt studerade jag måttuppgifterna i det försäkringsbrev som upprättades år 1800 när Kronan arrenderade Furusund för Spannmålmagasinsinrättningens räkning.

Av brevet framgår att kvarnen varit av stubbamöllatyp med inbyggd fot "för sädesmalning". Vingarna hade varit 35 alnar långa. Kvarnstenarna mätte 3 alnar i diameter och var sju-tton tum tjocka.

Vid rustningen 1960 föreföll den ena av de bägge kvarnstenarna vara i ursprungligt skick, medan den andra hade bytts ut. Kvarnväggarna var påfallande tunna varför ytterväggarna byggdes om. Kvarnstockarna var mestadels väl bibehållna. Lagning skedde med virke från 1700-talsladugården som just skulle rivras för att ge plats för öns nya bensinstation invid Maren.

Smidena hade delvis måst ersättas. De gamla smidena hade ett instansat "bomärke" enligt byggmästare Tore Johanson från Hysingsvik som utförde kvarnrustningen. En kopia av den gamla flöjeln sattes upp.

Kvarnhjulet var väl bibehållet liksom den rymliga kvarnkammaren. Denna hade fascinerat författaren Sven Fagerberg. I boken "Höknatten" berättar han 1957 om en konstnär och hans vänner som intar en måltid där. Maten är uppdukad på kvarnstenarna som har "Iagom höjd som matbord". Gästerna måste "sätta sig som i en karusell" när de äter. Konversationen är rätt obegriplig. Ingen lyssnar till vad de andra säger, och ingen fullföljer sina egna tankebanor.

"Höknatten" är en drömspelsliknande skildring av Strindbergs Fagervik i 1930-tals förfall. Man känner väl igen en del furusundsmiljöer, bl. a. Kvarnen och Nordkap, och några personer nämns t. o. m. vid sina riktiga namn, t. ex. Balltorp och kapten Pettersson, "även kallad Värden". Kaptenen var ett slag värd på "Hotell Gamla Tullhuset". Innan dess hade han varit chef för militärförläggningen som var inkvarterad där under sista världskriget. Kaptenen och "Lill John" (skärgårdens f. d. smugglarkung) vandrar bl. a. iväg till den lilla bastun invid Tullhuset.

Konsul Algårds lantmåterimöte erbjöd inget spontant hit- och döt-bänkande. Deltagarna var realistiska representer för Roslagsgillet, för lantmåteri, kommun och sommargäster. Alla fasthöll envist vid sina skilda synpunkter på Furusunds framtid, medan de enigt ordnade för kvarnen som minnesmärke över tider som gått.

Vi dryftade bl. a. stengrunden kring kvarnen. Den hade på min begäran fått ligga kvar. Den utgjorde ju grunden till Hammers museibygnad, och jag tyckte den borde få vara kvar för att påminna om att furusundskvarnen inte varit en kvarn vilken som helst. Den hade varit en kvarn med ett museum, ett frenologiskt museum som en gång varit det största i Sverige och ett av de främsta i Europa.

Sommaren 1961 "återinvigdes" kvarnen. Landshövding Westerlind höll högtidstalet, och landssekreterare Falk läste verser som författats av skalderna Einar Malm och Evert Wallert och Roslagsföreningens hedersordförande, konstnären Harald Lindberg, talade.

Det talades om "gamla sunda tider" när roslagsbönderna for till Furusund för att mala säd och det talades om kvarnens förfallstid. Den började när kvarnen stängdes 1860 då brännvinsbränning förbjöds. Det beklagades att Hammer rustat upp kvarnen 1883 och gjort den till en Belvedere med utsiktsbalkonger och yttertrappa med snedrutigt staket och det talades om den "stillösa" kringbyggnaden från 1890-talet, men man nämnde inte att det funnits ett museum där.

På berget där skalden Evert Taube stod bredvid landshövdingen och landssekreteraren låg det rester efter professor Schwartz gamla dödsmasker. Här och var i gräset längre bort skymtade en och annan skärva.

Vid kvarnrustningen hade man samlat ihop de sista skärvorna från det frenologiska museet, och så hade man tänt eid på dem. Men alla bitarna brann inte upp. Och än kunde man se en och annan detalj i gipsen, som kanske hade varit av intresse för en frenolog...

Men talarna nämnde aldrig något om sommargästerna och vad de betytt för Furusund. Det var ändå genom dem som det blivit omskrivet och berömt. Många av dem hade bott där i flera generationer och de var minst lika fästa vid det som de andra. Det var ju ändå Landgren, Wikström och Hammer som lockat ut stockholmarna till detta underbara ställe — men nu måste även det följa förändringens lagar.

Ester Grönblad: Furusund - ett
skärgårdscentrum
Borås 1970

Furusunds Kvarn

Foto Curt Lundblad, 1184

Furusunds kvarn

Foto Curt Lundblad, 1984

Furusunds kvarn

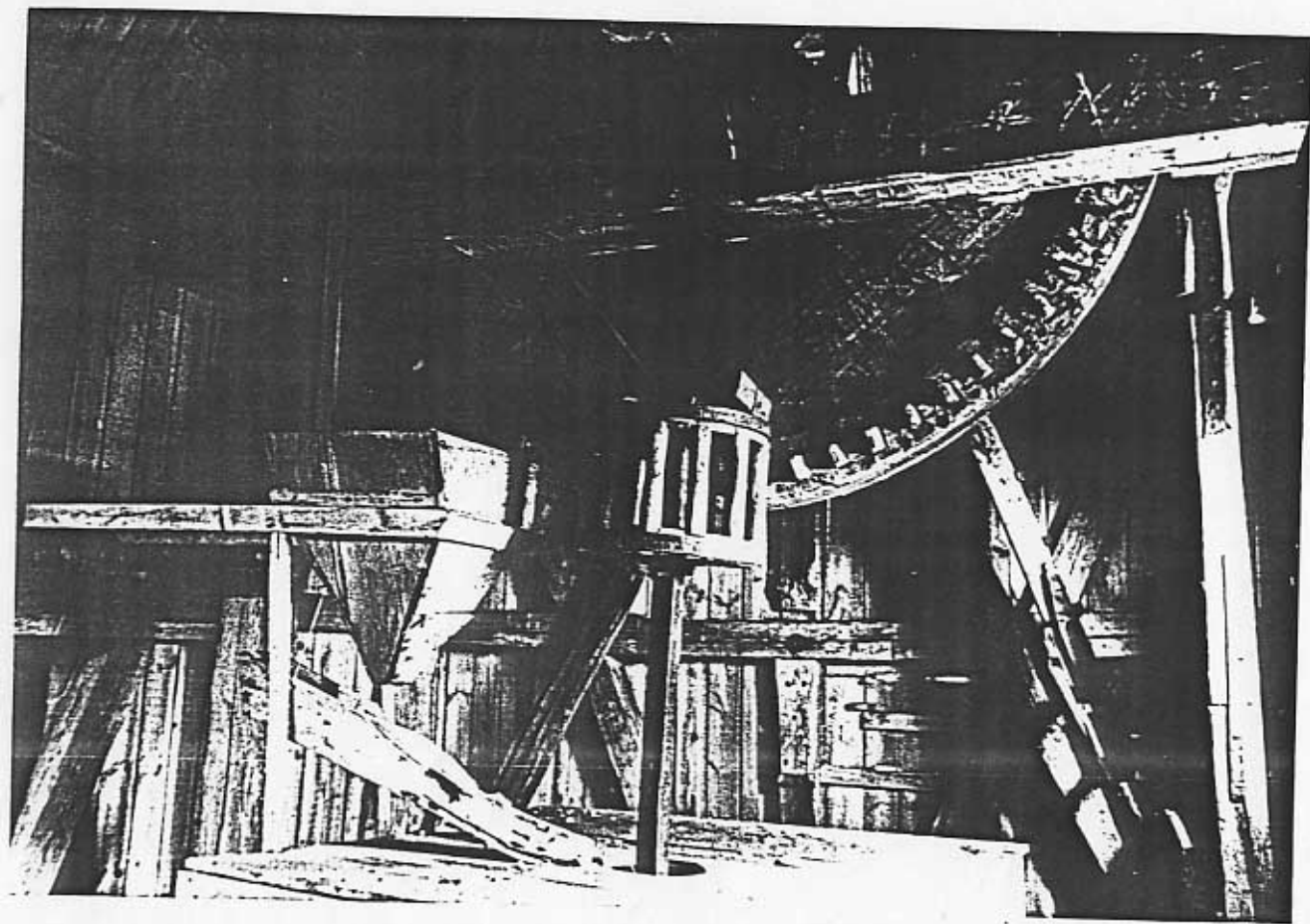

Foto Curt Lundblad , 1934

Furusunds kvarn

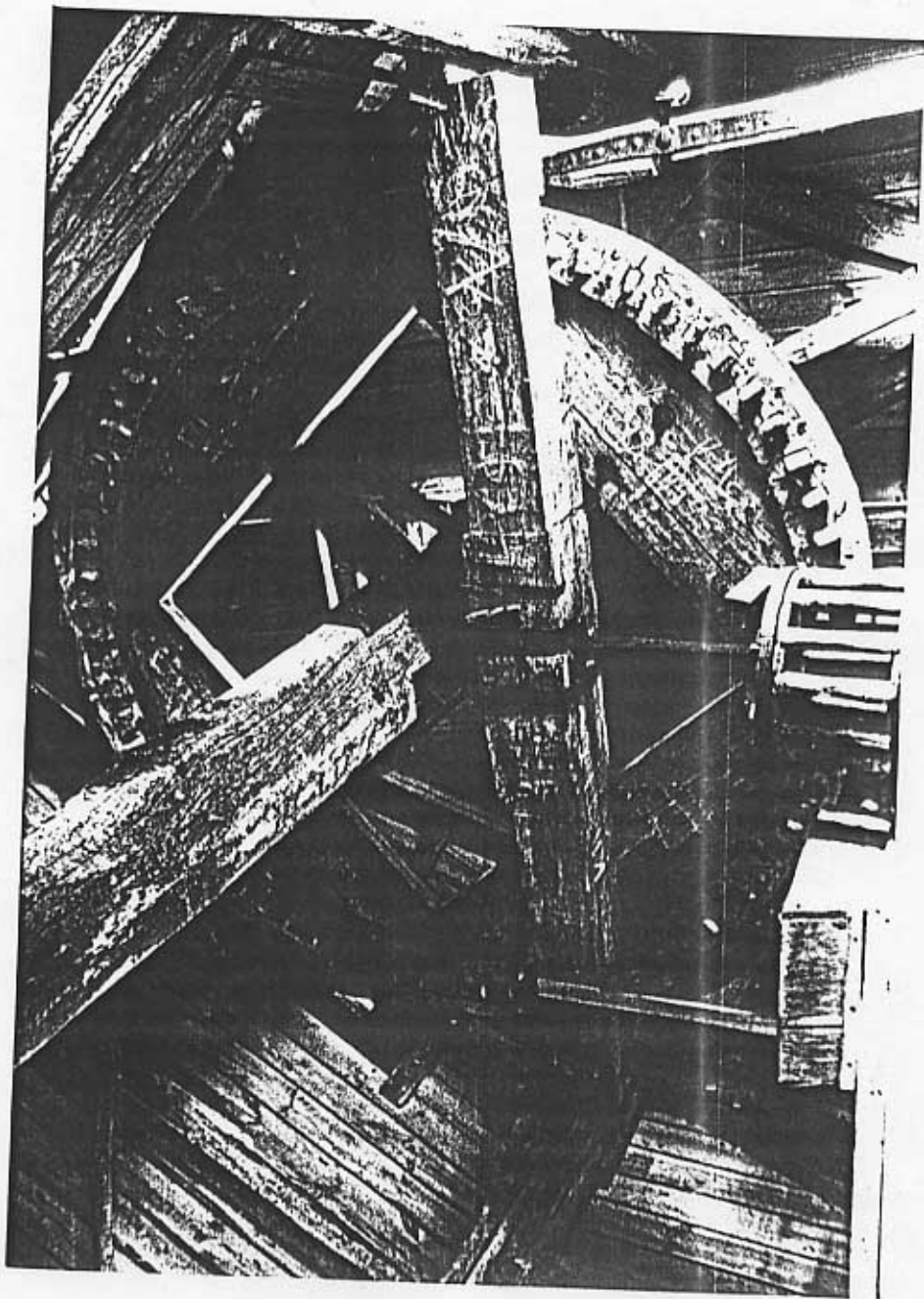

Foto Curt Lundblad, 1934